

United States Holocaust Memorial Museum
Oral History Interview
Ukrainian Witnesses Documentation Project

Кузьменко, Микола Нікіфорович

RG-50.575.0039.01.01

Q: Добрый вечер.

A: Добрий день.

Q: Прежде чем мы будем разговаривать, я хочу, чтоб вы представились. Назовите себя пожалуйста: фамилию, имя, отчество.

A: Я, Кузьменко, Микола Нікіфорович

Q: Где и когда вы родились?

A: Родився 23 червня 1928 року. Родився тут в цьому самому місці, в цьому самому районі, але тоді це було село Жатківка, Новоград-Волинського району, Житомирської області. Десь в 50 роках, це село приєднали до міста і вже з тих пір це місто Новоград-Волинський. Це місце, де ми тепер живемо зараз.

Q: Нас интересуют свидетельства о том, что здесь происходило во время войны, в годы немецкой оккупации. Где вы находились в это время когда немцы пришли сюда.

A: Ну, як німці прийшли, ми залишалися в цьому самому місці, в цьому самому районі, жили тут. Про евакуацію, яка була, можна сказати «в моді», багато людей евакуювалися, в нас мови не могло бути, бо тому що сім'я була велика. Батько вже в армію не був призваний, і був хворий. Оскільки він був будівельник, важко працював, у нього була сильна грижа. Він так з нею жив, а робить операцію боявся. Тому що вона в нього була запущена, а медицина не дуже була на висоті тоді. Коротше кажучи, ми залишалися на території, окупованій німцями. Спочатку від наступу німців ми відступали з своїми військами від фронту, від міста подальше, оскільки тут намічався фронт. Тут за кілька кілометрів сусіднє село. Там така лісиста місцевість. Ми туди перебирались і там нас застали німці. Наші відступали війська і нас попередили, що вони не можуть не відступати, тому що німці вже в Житомирі. А це балеко далі. Це від нас 80 кілометрів на схід. І правда. Вони були у нас десь у опівдні, ну там жінки поїли їх молоком, хто чим могли вгощали їх. Вони перепочили, почистили зброю при нас і почали відступати. А вже через годину з'явилися німці.

Q: Как выглядели немцы когда они вошли?

A: Ооо. Німці коли ввійшли, вони виглядали не так як наші солдати. Ми привикли бачити наших військових підтягнутими, з ремнями, заправлені воротнички і все таке, підшиті воротнички. Коротше. А німці, як ішли, закатані рукава, як казали ми, розхристані, бо їм же гаряче було в мундирах. Ну і ще відрізнялись ще від наших солдатів тим, що були в чоботях. Наші війська, були тільки кавалерія в чоботях, а піхота в підмотках, то єсть в обмотках. В черевиках, в обмотках. Ну, як вони пройшли, то перше, що вони обнатужили серед нас, то це одного чоловіка стриженого. Це був брат мого батька. Він в армії служив і оскільки він місцевий, а війська відступали, то він вирішив залишитись дома. Тому, що невідомо, куди б він зайшов з відступаючими військами, як уже німці далі пішли. Вони побачили, що він стрижений і «рус», і хотіли забрати з собою. У полон. Ну жінки накинулись тоді на німців. Його тримають і це «фатер, фатер», і так далі, і таким чином відбилися від цього німця, що хотів його забрати. Оце така перша сцена. А далі вони пішли не зупиняючись. А там такі кущі були, далі, вони поперед себе автоматами стріляли по кущах і пішли. Так що в кущах затриматися хтось із наших не міг. Так оце так ми зустрілись з німцями вперше. Ну а до цього нам приходилося бути в землянках. В погребі ховатися від обстрілів і так далі. Тобто, як фронт ішов, то тут

була така, можна сказати, бойова обстановка. То ми пересиджували в окопах, в землянках. Ну потім дуже швидко появились слухи такі, що німці розстрілюють євреїв. Це слухи появились відразу, як вони прийшли. Але хто вірив, хто не вірив. Була мова всяка, але німці скоро почали збирати євреїв. Чи то на роботу, їх водили, чи що. Гуртом можна було їх бачити. Гурт євреїв у супроводі німців.

Q: Вы сами лично видели?

A: Я сам бачив як їх водили. Ну в місце, куди їх вели, я не дуже розбирався, но предполагаю, що їх кудись на якусь роботу гнали. І ось одного разу ми з батьком йшли в місто, там жив портний, в якого ми заказували щось шити. Я не пам'ятаю, що для мене шили. То ми з батьком пішли до нього і понесли в рахунок оплати що ми мали: картоплі, буряків, овочів таких. Тому, що у нас був город і ми це мали. Грошей у нас не було. Тай в цей час не було що купити за гроші.

Q: А за что оплата?

A: За виконану роботу. За те, що він нам шив. Ну прийшлося бачити. Батько говорив всім старшим. Я зустрів в цій сім'ї хлопчика, такого віку як сам, я з ним в першому класі вчився в одній школі. Впізнав його. Так що потім, я перевівся в іншу школу, щоб було ближче ходити. А він залишився в тій школі. В цій сім'ї я побачив, які вони всі були розгублені. Які вони були... пригнічені, можна сказати, від того говорили так, що краще би нас на роботу ганяли. Ми згодні на любую роботу, що завгодно робить, аби тільки не вбивали. Така була мова. Цейсам портний таку завів мову. Ну ми з ними так... Сім'я у них така була велика. А в той час уже була мова в місті, що багатший, у кого була менша сім'я, а багатші, люди єврейської національності уже виїхали. Евакуювалися в тил. А залишалися тільки бідніші, і такі от багатодітні сім'ї. Старіші люди залишалися. Ну і ця сім'я така характерна, можна сказати для того періоду. І можна сказати що... вірніше можна було їм поспівчувати. Такі вони були розгублені і настрахані цими розмовами про розстріли. Що ще можна сказати про німців в цей період: я бачив як вони водили п'яних, полонених наших. В них була така звичка: як упав, не може йти – стріляли. Живих не кидали. То наші полонені, товариші того, хто не міг іти, старались якомога швидше того підхватити і вели. Самі вели, щоб тільки його не застрілили німці. А то ще бачив таку сцену: (чув, що це італієць) упав руский плинний, а він підходить і його штиком коле, щоб він вставав. В такому випадку наші полонені, його товариші старались його виручити, як він сам не міг встати, його підхвачували і вели. Такий бачив випадок.

Q: Ви видели вот это вот?

A: Вели, їх же гнали гуртом. То вони вели його з собою, тому що знали, що як вони його покинуть, німець його стріляє і все.

Q: А то, что стреляли военнопленных, упавших, вы такое видели? Вы сами видели?

A: Я не бачив. Я тільки бачив як його піднімали і вели. І цей момент, що штиком колов, це я бачив на свої очі.

Q: А другие случаи убийства вы не видели?

A: Других случав не бачив. Не приходилось таких розстрілів бачити. Бачив в нас в школі, де я після війни вчився, там був табір воєнноп'яних. Цих полонених табір був. То там німці ходили, люди підходили, дещо кидали через дріт колючий полоненим, тому що вони виглядали дуже худими, дуже голодними, а німці ходили понад колючою проволокою і палкою відганяли. Били палкою, щоб вони відходили. Але все-таки умудрялись деякі люди, жителі міста, щось приносить і кидали через проволоку. Вони хватили і навіть бились між собою за те, що їм попадало із їстівного в руки. Це таку сцену бачив. Ну що стосується цього розстрілу, то я вже і потім...

Q: Якого розстрілу?

A: Це ж в 45 році...

Q: Якого розстрілу, ви говорите?

A: Євреїв. Розстрілу євреїв. Ну тоді було так: балачок було, розмов було багато, про розстріли євреїв. І тож я кажу, що як ми були в сім'ї єврейській, то від них чули це. Навіть співчували, но що їм тоді було наше співчуття... але одно діло було чути розмови, а друге діло було побачити як це було. Ось тут де ми жили, де це було село, був лісок невеликий. Це звідси буде метрів 700-800 цей лісок, звідси від цього самого місця, де ми знаходимось. Лісок невеликий, але чим характерний, то в цьому лісі молодий ліс був. В цьому лісі було так зване, як його називали військові, стрільбище, тір, де вчилися військові стріляти. Причому так: одна середня полоса була довга, де стріляли з карабінів, відкрита була в сторону поля. Широка полоса така. Дальше – горб, і під цим горбом ставились мішені. Так проводились стрельби. По сторонам було два коротких тіри. І вот в одному з цих коротких, розстрілювали євреїв. Одного разу ми пасли корови, як завжди на цьому полі, біля лісу тут було поле. Наші корови і в ліс цей заходили, часом ми там корови там губили, шукали... А в даному разі дньом, не знаю який це був час, ми пасем корови і почули стрілянину. Стрілянину в цьому лісі. Але нам не було видно, бо там ця середня частина, що була відкрита, можна було дивитись, наскрізь її бачить, а там де коротша частина з одного і з другого боку цього тіра, там було закрито кругом лісом. І там був великий насип, між окремими частинами цього тіра. А від нашого поля ліс, і з другого боку ліс від дороги. То нам не було видно, що це таке робиться, але було чути цю стрілянину і крики. Не пам'ятаю як інші діти, но я з ляку – і тікають додому. Це коли щось загрожувало, то перше що діти робили – тікали додому. А ми там жили недалеко. Я як біг додому, то оглядався, і як я прибіг до своєї хати, а хата була збоку. Від хати було видно бугор, дорогу, яка проходила по бугру до цього лісу. І я тоді побачив, як під'їздили машини, військові грузовики, і з них виганяли німці людей, строкато одягнених, у всякому одягу, так що з ніякою іншою людністю переплутати неможна було. Було ясно, що це євреїв, що це мирних жителів возять ці грузовики. Було видно, що це саме німці-солдати супроводжували їх, вели з машин. Машини їх довозили до лісу, а дальше їх в ліс гнали пішки. Прямо так, як худобу на убой, як скотину на убой гнали, я що там вже було, як там їх розстрілювали, видно не було, тому що цей лісок це місце закривав. Не пам'ятаю скільки їх там возили, чи довго чи ні, але як я прибіг додому зляканий і заплаканий, мати мене перша зустріла вдома. Вона щось робила в городі, стала мене заспокоювать. Мати уже знала, люди уже знали, що це в селі розстрілюють євреїв. Але одне діло було чуть, а друге діло було бачить, як страшно було, що їх гнали, як худобу на убой. Ну за якийсь час я заспокоївся, не пам'ятаю де там моя була корова, чи хтось її забирав з поля, чи сама вже прийшла. У всякому разі про цей факт я більше нічого не пам'ятаю. Пізніше я був на цьому місці. Дехто із моїх товаришів більших і менших бігали дивитись потім, десь чи на другий день, чи я не знаю на який день, бігали спеціально подивитись це місце, а я навіть боявся туди показатись. Мені туди було страшно йти. То я через кілька днів, може через тиждень, знов пас корову недалеко і був на цьому місці, дивився. Бачив цю велику яму. Довга, дуже широка яма, так довжиною 8-10 метрів, майже через весь цей тір. Шириною так метрів 2 чи більше. Уже запала земля трохи. Кругом валялись окремі куски якогось одягу. Я так смутно це пам'ятаю, тому що я швидко звідти пішов. Мені було страшно це місце саме. Ну що ще можна розказати. Я не знаю, що вас цікавить...

Q: Я могу спросить немножко. Вот про этот расстрел, что вы видели. Вы видели загрузку евреев, когда они сходили с грузовиков. Расстояние между вами и ими, какое было примерно?

A: Метров 800.

Q: 800?

A: Да.

Q: Вы говорите, что там били немцы. Вы узнаете, что там били немцы, полицаяв не било?

A: Узнаю и хорошо различав. Потому, что если б там буле поліцаї, вони були одягнені в темному одязі. В синьому, чорному якомусь одязі. А ці були в зеленому. Їх видно. Віддаль не така вже і далека. Видно було

строкатий одяг дітей, людей цих всіх. Там жінки, діти. Видно було що малі, одягне хто як. Німці виділялись тим, що вони на віддалі були сірі. Ну вони в зелених мундирах, то це я помітив, що це саме солдати. Хто розстрілював – то цього я не бачив, тому що не видно було хто саме стріляв. А підвозили оцими грузовиками військовими німці.

Q: А вообще всё это место охрана какая-то была?

A: Охрана? Я не бачив. Може десь там вище і була, на краю ліса, бо на фоні ліса якби і стояли, а якщо б там і стояли солдати німецькі, то вони в зеленій формі і зелений ліс, їх би там не побачили. Це там на фоні лісу можна було бачить цих людей, мирних жителів, тому що вони були в білому, сірому, у всякому одягнені, так що їх було видно. На такій віддалі можна було відрізнити що це діти, що це дорослі люди, жінки. Особливо жінки виділялись і діти.

Q: Чём они выделялись?

A: Ну діти ростом, а жінки по-одягу видно, бо вони в світлішому одягнені, білому і так дальше.

Q: А вы не припомните, раздевали там?

A: Цього я не бачив. Я тільки бачив окремі фрагменти одягу. Але чи то вони самі у відчаї зривали із себе цей одяг, чи їх роздягали. Но мову я чув таку, що їх роздягали. Особливо, хто був краще одягнений.

Q: Крики чули?

A: Я так зараз думаю, що якби криків не чув, то самої стрілянини так не налякався б. А я так налякався, що коли прибіг додому, то пам'ятаю свої слова. Кажу до мами: «Мамо, що ж це робиться». А вона, коли заспокоювала мене, та й каже, що це німці розстрілюють євреїв. Тому що в селі вже люди знали.

Q: А как долго чулы вы цю стрілянину?

A: А от криків, якщо я чув, а я зараз не сумніваюсь, що я чув, бо я не так налякався стрілянини, то це було від ліса недалеко, може з пів кілометра, метрів 400 від того місця, де стріляли. А як я вже відбіг додому, то додому мені від цього місця було метрів 800. Бо я ще пам'ятаю, я малим ходив по цій дорозі, від повороту і туди де був штаб полка на горбочку, де недалеко від цієї дороги, де німці до ліса возили євреїв, було кілометр. Від людей я чув, і від батька, що це кілометр. А це ми від дороги в сторону поля метрів 50 – 100. Ну, 100 не було. І це місце розстрілу, було ближче. З горба їх вели в ліс вниз, тому що горб це був кінець тіра, там де ставили мішені, а розстріл проводився нижче по лісу. Там була така дорога, по якій ходили військові на стрільби.

Q: Вот так как вы рассказываете, на том расстоянии стрельба слышна была, а крики были слышны?

A: Від дому я не чув криків, а тільки я ж кажу...

Q: Как же вы можете определить, сколько времени это длилось (стрельба)?

A: А я зараз не пам'ятаю скільки це було часу. Не можу визначити. Я знаю, що грузовики підходили один за одним. Один розгрузився, другий під'їжджає, но скільки часу це було, продовжувалося, я не можу зараз сказати. Неможу пригадати. Вірніше, я весь час не спостерігав.

Q: Сколько вы таких грузовиков видели?

A: Ну в усякому разі – кілька. Штук 5. Один під'їхав, від'їхав...

Q: Сколько с них выходило людей? Я не говорю точно конечно, ну так. Полные они были?

A: Думаю що повні. Навряд би порожні вони гнали грузовики. Якби це оден грузовик, людей скільки було – вони б стільки напхали, а скільки взяли б – стільки взяли. А поскільки це був не один грузовик, звичайно вони мусіли їх загрузать повністю.

Q: *А уходили они подряд эти люди, или группами, какими то, партиями и другие ждали.*

A: Люди партіями, як їх машину розгружали і зразу їх вели в ліс цю партію. Потім ця машина від'їжджала, тому, що вони розгружалися на одному і тому ж місці, біля самого ліса. І дальше вони йшли. Там така дорожка була, пішодна. Вони по дорожці йшли в ліс.

Q: *Ясно. Теперь я вот что хотел спросить. Вы рассказали про семью этого портного. Как фамилия?*

A: Я не пам'ятаю.

Q: *Не помните. А что с ними стало, вы не знаете?*

A: Думаю, що їх розстріляли. Тому що я більше про них нічого не чув, не бачив. У всякому разі вони не збирались нікуди тікати. Вони й не могли тікати. Тому що німці вже їх на увазі мали.

Q: А вы не помните, когда вы к ним приходили, знаки какие-то на них били?

A: Були в них. Тільки я не пам'ятаю, чи намальовані, чи нашиті шестикутні зірки жовтого кольору. На спині. Саме на спині. І пам'ятаю, що німці їх «юдами» називали.

Q: *А вот те евреи, которых гнали на работу, вы говорите, что вы видели, как их гоняли на работу...*

A: Бачив одного разу.

Q: Это к ещё более раннему вашему рассказу, то как они выглядели? На них были такие знаки?

A: Так, саме ці зірки, тож я звернув увагу на ці зірки.

Q: *Теж із зірками такими?*

A: Так, всі із зірками. Вони всі були помічені такими зірками.

Q: *Что это били за люди? Как они выглядели? Кто это били: мужчины чы жинки?*

A: Мужчини, причом так солідного возраста.

Q: *Пожилые.*

A: То я вже так думаю тепер, що молодих там не повинно було бути. Молоді пішли всі в армію або евакуювались, хто в армію не пішов. У всякому разі це залишались старші люди, діти і жінки. Старики, діти і жінки.

Q: *Откуда их гоняли на работу? Их собирали где-то?*

A: Десь, мабуть, збирали. Я не бачив. Їх десь збирали в одному місці і ганяли. Яку роботу? Може навіть цю саму яму копати. Може їх цю яму заставляли рити. Я не знаю.

Q: *Понятно. Теперь я вас прошу ещё припомнить, может были ещё случаи с евреями, с военнопленными, с гражданским населением. Жестокость.*

A: Ну жорстокості так... З перших днів перебування тут німців була така мова про них: що вони як бачать, що хтось їде і б'є коня батогом – то б'ють. І в них була заведена (я сам не бачив такої картини) така мода: вони ходили з палками, або, як тоді казали з «гумами» і якщо щось не так, скажімо працюють люди, (но це

все з балачок, з розмов!) і поки людина стоїть, копає, і втомившись стоїть, спершись на лопату, – її не чіпає. Варто було сісти – він її цією палкою, чи гумою. Били цими палками.

Q: Вы бачылы?

A: Я цього не бачив, це я чув з розмов.

Q: А що вы бачылы? Может казни какие-то? Может бить повешение?

A: От повішання... Самого повішання я не бачив, а повішаних людей бачив.

Q: Що це за людды?

A: Значить німці розкрили в Новограді підпілля. А в центрі міста їх була жандармерія. Напроти цієї жандармерії був скверик невеликий. В цьому скверику вони побудували вішалку і там повісили, я не пам'ятаю скільки там було, душ 8 чи 10. І я їх десь на другий день бачив, як вони там висіли. Це я бачив своїми очима. Страшне було видовище. Я, проходячи там, бачив оце. Ще бачив таку сцену: одного разу я з сусідським хлопцем, меншим навіть, пішли пасти корову в районі цього стрільбища. Біля цього лісу, чи навіть в лісі були такі галявини, де корови любили пастись. А за цим тіром на горбу була клуб-столова військової частини. Тут був 59 кавалерійський полк. І там же на цьому горбу була столова і клуб військових. У цьому клубі була бібліотека. Ми туди як зайшли, то побачили багато книг розкиданих. Там така, наче сцена була. Видно там і вистави якісь показували солдатам нашим, кавалерістам. І було дуже розкидано багато книг. Ми ці книги стали перебирати, шукати щось цікаве для нас, і почули стрільбу, стрілянину якусь. Ми зразу за звичкою, такою, можна сказати, воєнної пори, військової пори, попадали на підлогу. А потім чуємо гавкіт собаки і німецьку мову. Ми – тихенько до вікна. Від цього стрільбища біг..., мабуть він був військовополонений. Без ремня, тільки сорочка випущена. У такому сіромому, чи то зеленому одязі. Його наганяє собака, німецька овчарка, хватає його. Підбігає слідом німець і його палкою. І викрикнув: «Руссіше швайн». Палкою, і потягли його назад. Я не знав що це таке, а потім узяв, що це там на цьому стрільбищі, у цьому самому тірі, зліва від основної... (евреїв справа розстрілювали, а це – зліва). Групу комуністів – така перша відомість до мене дійшла, що це була група комуністів – інші говорили потім, що це були військовополонені (но військовополонених просто так не розстрілювали, а комуністів розстрілювали), так от цю групу, я не знаю скільки там було цих людей (невеликий гурт) там розстрілювали. А один тікав. Його потім потягли назад до місця розстрілу. А потім я чув, що один втік все таки. Один втік, потому що тут, де зараз я живу, де жила моя дружина (це будинок її батьків), навіть тут німці ходили по хатах і шукали, чи нема того, хто прибився.

Q: Ви видели как они шукалы?

A: Ні. Це вже дружина мені розказувала.

Q: Важно то, что вы бачылы.

A: Ну я тільки чув. Один втік – і потім німці його шукали.

Q: Шо вы бачылы ещѐ на власни очи?

A: Ну що бачив... бачив як німці поводились у нас навіть. Приходили до нас у двір. Одного разу прийшов, якщо мені пам'ять не зраджує, наче з мелкокаліберною гвинтівкою і став ганятись за курми і стрілять їх. Да по городу. Кури по городу, і він в своїх сапожищах кованих по цій городині. Мати на нього заругалась, да каже: «щоб тебе перша пуля не минула, щоб ти з фронту не вернувся». А він чи що зрозумів, чи просто так: «Я, я, matka, я». Усміхнувся, «я, я», схватив підстрелену курку і пішов. Таку їх поведінку бачив. Це в мене на очах було.

Q: Скажите одну вещь, что мне интересно, вот эти повешение, 8 человек, которых вы видели...

A: Я не впевнений що там було саме 8. Ну так 8-10 приблизно.

Q: Ну примерно. Кто они? На них что-нибудь было написано?

A: Оце я просто не пам'ятаю. Но я знаю що це були люди з підпілля.

Q: Откуда вы знаете? Говорили?

A: У нас у місті, їх німці підпільщиків...

Q: Я вас поблагодарить должен, за то, что вы рассказали. Большое спасибо.

A: Будь ласка.